

שקרא תגר על שולחן ערוך, ושדבריו נאמרו בגלוי, הוא ר' יום טוב צהלון. בתשובה לשאלת ר' דוד תאבת מעאנה, כתב שהשואל טעה בהוראה, 'כי הוא ראה בש"ע, שעשאו מהריק"א זלה"ה לקטנים וע"ה';⁴ בשולחן ערוך יש כמה דברים ש'קשיא דידיה אדידי', והוא מנסה לפרש את דברי מרן 'כדי שלא נקשיה דידיה אדידי'. לא אמר, איפוא, מהריט"ץ דברים אלה, אלא משום שדברי מרן סותרים זה את זה. ברם, גם שולחן ערוך, דומה שראשון המשיגים עליו והמערערים על סמכותו היה המבי"ט.

המבי"ט אינו מזכיר את שולחן ערוך אלא פעם אחת ויחידה ומדבריו אתה למד, שלדעתו אין להורות הלכה על-פיו בשל הסתירות שבו, ולא משולחן ערוך לשולחן ערוך, אלא משולחן ערוך לבית יוסף. בתשובה משנת של"ז⁵ כתב לשואליו שלא היו צריכים להביא ראיה אלא מיורה דעה (דרך המבי"ט לקרוא לטור בשם כל חלק וחלק שלו)

כי השלחן ערוך מיורה דעה נערך. ואם היו מעיינים בי"ד ובב"י לא היו מביאים ראיה משלחן ערוך ... לא היו כותבים זה אלא בהפך ... בעל ב"י עצמו כתב בהפך מדברי ר"ת ... ומה שכתב בש"ע ... הוא טעות, שהוא הפך ממה שכתוב בב"י, או היא שגגה היוצאה מלפני השליט.

המבי"ט סבר, איפוא, ששולחן ערוך הוא קיצור מספר ארבעה טורים; הקיצור לא תמיד מדויק ויש בו סתירות. הוזה אומר שאין להורות על-פי שולחן ערוך אלא יש לעיין בבית יוסף. אבל לדעתו גם בספר זה אין פירושו ומסקנותיו שלמרן נכונים בכל מקום. כמה מחכמי צפת בדור שלאחרי מרן, סברו שאין להורות על-פי השולחן הערוך, ספק מכוח המבי"ט, ספק שלא מכוחו, ונתנו טעמים שונים שביסודם אחד הוא, — הסתירות שבספר, וגם מהריט"ץ זה היה נימוקו.

נימוק אחר על הסתירות שבשולחן ערוך אתה מוצא בדברי ר' יעקב קאשטרו ממצרים, שנתוודע למרן בעת ביקורו בצפת. וכך כתב: 'שהספר הנז' חברו הרב הנז' בסוף ימיו, ומפני חולשתו נמצאו דברים רבים כיוצא באלו בס' הנז', שבמקום אחד לא השגיח בדבריו שבמקום אחר.⁶ ומי ידע אם לא היתה זו אחת הסיבות שמהריק"ש כתב את הגהותיו.⁷ וכבר אמר ר' אברהם הלוי, גדול חכמי מצרים כשני דורות אחריו, כי ספרו שקורא לו 'ערך לחם', רוב הגהותיו ... לקוחים מספר ב"י.⁸

והנה הנימוק שלמהריק"ש מצאתיו גם בדברי חכם שהיה תלמיד תלמידו שלמר"ן. בהקדמה להגהותיו על שולחן ערוך, כותב ר' חיים ויטאל: 'ספר שולחן ערוך עשאו בזקנותו ובסוף ימיו, שכבר השכחה והזקנה קפצה עליו'. עם הרח"ו טעם נוסף לליקויו שלספר, והוא 'שעשאו

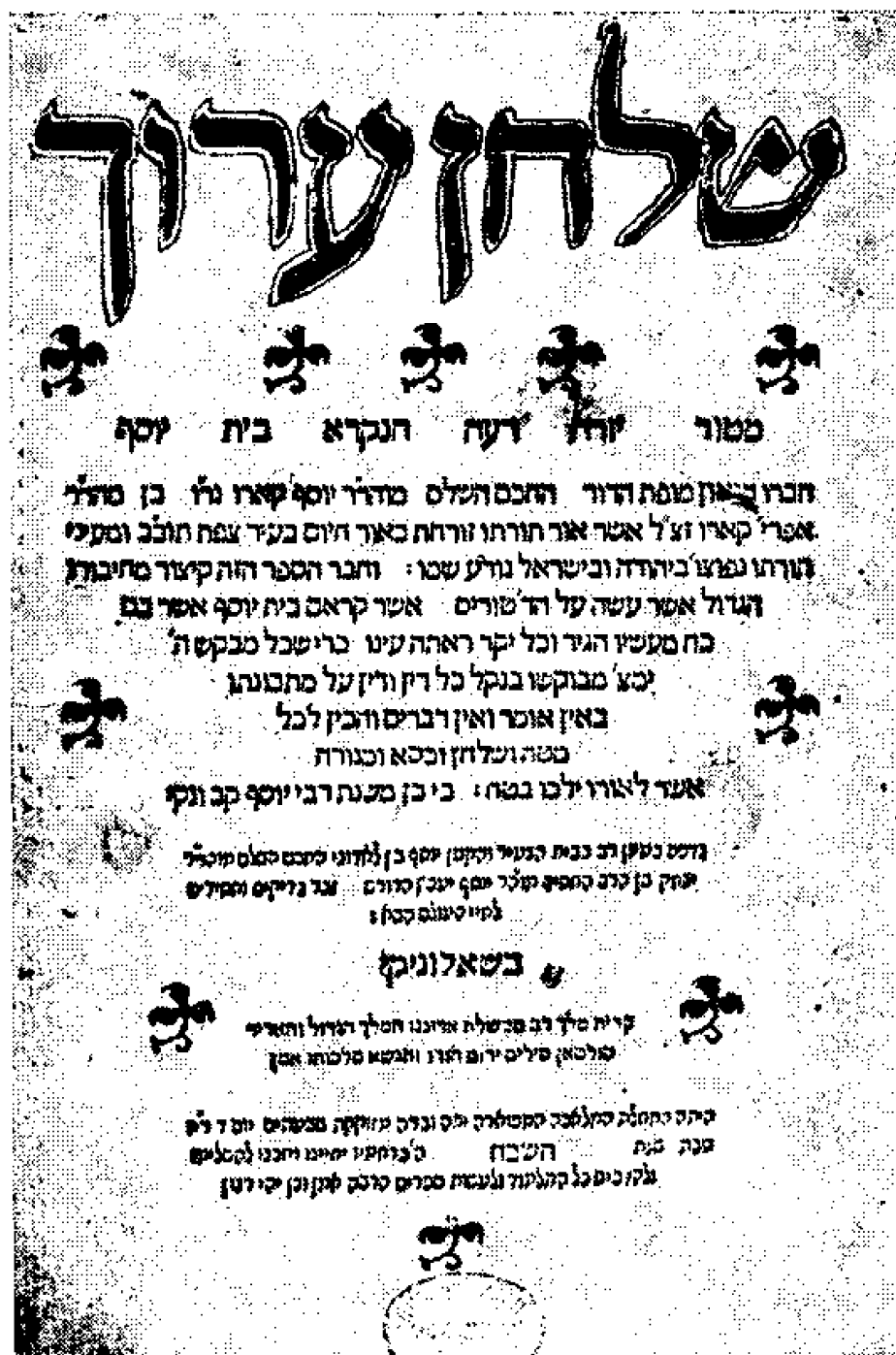
4 שו"ת ר' יום טוב צהלון, ויניציאה תנ"ד, סי' סז, דף סד, א. וראה להלן ליד הע' 27.

5 שו"ת המבי"ט, חלק ג, ויניציאה ש"צ, סי' קלב, דף קסב, ב. זמנה שלתשובה נקבע לפי סדרה. ועל יחסו שלמבי"ט לבית יוסף ראה במאמר האסכולות בספר זה, עמ' עז ואילך. גם על בית יוסף קמו עוררים בשל הסתירות שבו. ראה שם, עמ' קח, קכ, קכב.

6 שו"ת אהלי יעקב, ליוורנו תקל"ד, סי' כ, דף לה, ב. ועיין גם בספרו ערך לחם, קושטא תע"ח, דף עב, ב. בהקשר זה ראוי להביא דברי המבי"ט על הרדב"ז ועל עצמו, שכתבם בשנת ש"ל, בהיותם זקנים: 'גם הרב נר"ו בתשובתו הראשונה כתב ... הפך מה שכתב כאן, אלא שהשכחה מצויה בזקנים שכמותנו' (שו"ת המבי"ט, חלק ב, סי' קג, דף עא, ד, זמנה שלתשובה נקבע לפי מקומה).

7 ראה דברי א"א הרב יצחק נסים זצ"ל במאמרו ההגהות על שולחן ערוך, בקובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' עה—עו.

8 ר' אברהם הלוי, גנת ורדים, חלק א, קושטא תע"ז, יורה דעה כלל א, סי' ג, דף פח, ד.

שער שלחן ערוך יורה דעה
שאלוניקי שכ"ח

בזמן קצר מאד' (ראה נספח). זה הטעם ואלו הסיבות ש'תראה כמה פעמים דבריו סותרין זה לזה. המסקנה מכל העדויות שהובאו עד עתה היא, כיוון שמרן חיבר את שולחן ערוך בעת חולשתו ולא היה ספק בידו לתקנו ולעורכו, הרי שאין להורות דין על-פיו. ברם, אין להסיק מדבריהם שלחכמים אלה, שזו היתה דעת מורי ההוראה בצפת, וכי גם הם לא נהו אחרי דברי מרן בשולחן ערוך. צא וראה בפסקיהם.⁹

ומה היתה דעתם שלחכמי תורכיה? דומה שלא נמצא בהם אפילו אחד שמיעט בחשיבותו שלשולחן הערוך. אדרבה, שיבחוהו וקילסוהו. דרך-משל ר' סעדיה לונגו, בקינתו על מרן דיבר בחיבוריו, ואחרי שהזכיר את בית יוסף וכסף משנה, כתב:

ולא השיב ידו מני שים לפני בני העם, אשר הדלות בעקבותיהם כרוך, שולחן ערוך ... ועליו יסמוך ויחיה על פיו ... אפילו עצל שבעצלים לא נתעצל לעסוק בתורתו כל ימיו אשר הורהו דרך קצרה.¹⁰

נימוקים אחרים אנו מוצאים, איפוא, בפיו. לית מאן דפליג שספר זה אפשר להורות על-פיו, אבל לא רק לשמם שלבעלי הלכה חיברו מרן, אלא גם לשם שתי תועלויות נוספות. האחת לדלת העם שאין ידם משגת לקנות ספרים,^{10*} מעתה יהא דיי להם בשולחן ערוך ועל פיו יוכלו לנהוג באורחות חייהם. והתועלת השנייה — למתעצלים לעיין במקורות ההלכה ובספרי הפוסקים המרובים. רבני קושטא כתבו בשנת ת"ד, כי מרן בשולחן ערוך 'כלל בו כל הדינים הנמצאים בכל הפוסקים ... בלשון צח וקצר הלכה פסוקה באין אומר ואין דברים' (נספח ג).

בקיאותו שלמרן בס' הזוהר הוסיפה לקבלת הוראותיו בדורות שלאחר הדפסתו, שרבו כמה רבו בעלי הלכה שנוקקו לס' הזוהר בפסקיהם. ר' יעקב מאיו מקורפו כתב בתשובה ששלח אל ר' שמחה לוצאטו בויניציאה: 'ס' הש"ע אשר מימיו שותים בכל ישראל, ויוסף הוא השליט, והיה בקי בזהר כאשר מביא כמה ענינים בביתו נאווה קדש ...¹¹ העירעור על סמכות ש"ע, כנראה יצא מצפת לקהילות איטליה. מעתה הוסיפו דברים לחובתו שלספר, אבל בכל השמועות עומד ביסודן הנימוק שלסתירות שממקום למקום. ר' שמואל אבוהב מויניציאה כתב בתשובה ששלח לר' מנשה חיים פאדובה מקורפו בשנת ת"מ, כי הסתירות בשולחן ערוך הן 'לא אחת ולא שתיים'.

9 נסתפק בשתי דוגמאות. האחת בעניין כתיבת 'ונפשכי' בגט, האם יש לכותבה ביו"ד אחת או בשתיים. מרן כתב 'שפשט המנהג לכתו' בשני יודיין', ולא הזכיר את דעת הרמב"ם שיש לכותבה ביו"ד אחת, ובצפת נהגו כהרמב"ם. ר' משה גאלנטי שאל את מרן: 'וכבוד תורתו כתב בספרו להפך והוא בדפוס. אמר אם נהגו כן אין לשנות' (שו"ת מהר"ם גאלנטי, ויניציאה שס"ח, סי' ו, דף ד, א). ובמקום אחר בעניין זה כתב: 'מורנו הרב ז"ל כתב בספרו בפסק הלכה ... בשולחן ערוך בשני יודיין' (סי' יט, דף י, ג. וראה גם סי' קכד, דף סה, ד). והשנייה בעניין אות כ' פשוטה, ר' שלמה הנרבוני מחברון מורה כדעת מרן בשולחן ערוך ונימוקו עמו: 'שמאחר שמהרי"ק ז"ל לא פליג עליה, משמע דסבירא ליה הכי ... דאי הוה פליג עליה היה מביאו הרב מהרי"ק בצדידה כמנהגו הטוב' (שם, דף סה, ג). ולפי דרכנו למדנו כלל בשולחן ערוך. 10 סדר זמנים, שאלוניקי שני"ד, דף נא, א. מעין דברים אלה כתב מהרשד"ם: 'וקשה עלי לטרוח להעתיק לשון הפוסקים ... וכל שכן עתה שהרחיב לנו בשולחן ערוך ומוכן, הוא הספר הישר שחבר מהרר"י קארו נר"ו' (שו"ת מהרשד"ם, אבן העזר, שאלוניקי שני"ד, סי' מ, דף מה, א). ואין הכוונה לשולחן ערוך, שדברי מהרשד"ם נכתבו בשנת שכ"א, אלא לבית יוסף. וכאילו קדם מהרשד"ם למרן בקריאת השם לספרו השני.

^{10*} מטעם זה עצמו חיבר ר' יעקב צמח את הגהותיו על שולחן ערוך. ראה להלן, נספח ב.

11 זרע אנשים, הוסיאטין תרס"ב, סי' כא, דף ד, א. ובעניין ההלכה והקבלה, ראה להלן, נספח ב.

על שום מה חיבר מרן את שולחן ערוך ולשם מי חיברו ?

מכאן סמכו של כת הקודמין המעיינים על מה ששמעתי אומרים, שהרב הנז' מסר לתלמידיו כתיבת קצור ספרו הגדול ב"י, ה"ה ספר ש"ע. ויען כי לא אחד היה הרב המסדר שניהם, נמשכו מזה קצת השינויים בדעות ובנסהאות וקשה לזווגם ולתקנם יחד בלתי דוחק הרבה, המביא להוציא הדברים מידי פשוטם,¹² עדות זאת היא מרחיקת לכת מאד, ולפיה לא מרן חיבר את השולחן הערוך, וממילא נפקא שאינו ספר פסקים שלאורו יש ללכת.

כיצד נתגלגלה השמועה באיטליה ונתעצמה ? ר' אברהם יוסף שלמה גראצייאני, הנודע בכינויו אי"ש ג"ר, שהיה בן דורו שלר' שמואל אבוהב, כותב בהגהותיו על שולחן ערוך שבכ"י בעניין מנהג הכפרות, שבשולחן ערוך סי' תרה כתוב בכותרת מנהג שלשטות : שמעתי מחכמי הדור ז"ל, ובפרט מהגאון מופת הדור כמוהר"ר נתנאל טרבוט וצוק"ל, מ"ו וקרובי, כי דברים הללו אינם מהרב הגדול המופלא בדורו כמוהר"ר קארו ז"ל, רק דברי תלמיד א' שכתב כן כשהיה מסייע לרב הנ"ל, לכתוב כללי דיני ספר ש"ע זה על כל סי' וסי', ושכך קבל מרבותיו ודאי.¹³

שמועה כזאת ממש הגיעה לידי ר' שמואל אבוהב, ותלמידו ר' שמשון מורפורגו מעיד : איך בימי חורפי, בהיותי מתאבק בעפר רגלי גאון ישראל כמוהר"ר ש אבוהב זלה"ה, שמעתי ממנו שהדברים הרשומים בש"ע א"ח קודם סי' תר"ב, מנהג כפרות בעיה"ך מנהג של שטות הוא, קבלה היתה בידו שאינם דברי מהריק"א אלא דברי מסדרי הסימנים והמפתחות. והראיה שהמחבר לא כתב בפנים אלא יש למנוע המנהג ולא הלעיג עליו.¹⁴ והנה, מצאתי עדות נוספת, גם היא מתלמידי ר' שמואל אבוהב, הלא הוא ר' יצחק הלוי וואלי שכתב בספרו שלחן הפנים שבכתיבת יד :

מנהג כפרות, בעי"ה מנהג של שטות הוא, אינו מדברי רבי ז"ל, אלא המדפיס שם אותו מדעתו. כך קבלנו מבנו של המדפיס עצמו הראשון שהדפיס ש"ע. וברוך רחמנא דשקליה למטרפסיה מיניה בהאי עלמא דבן בנו היה שוטה.¹⁵

המדפיס הראשון היה ר' מאיר בר יעקב פרינץ שעשה בדפוס בראגאדין. שינוי מהותי יש בין עדויות אלו לבין דברי ר' שמואל אבוהב עצמו. ונשתנו הדברים לטובה. תחילה נאמר שמחברי השולחן הערוך הם תלמידי מרן וכאן נאמר שהתלמידים לא חיברו את הספר אלא היו 'מסדרי הסימנים והמפתחות', כלומר כותבי הכותרות. ושוב שוני אחר, בשם משפחת המדפיס דווקא, שהסימנים הם מידי המדפיס, וכל כך עיוות במעשה זה עד שנענש. ברי, שבעדויות אלו אין מקום לדבר בסתירות שבספר, אבל המסקנה שאין להורות לפי השולחן הערוך, היא כמו נדחית.

כמה מחכמי איטליה חזרו וקיימו את השמועה שלר' שמואל אבוהב ולא זו בלבד, אלא שאמרו בפיהם את המסקנה המתבקשת מכך. ר' יצחק לאמפרונטי כותב : שלחן ערוך אית דאמרי דלא חברו מהר"ר קארו אלא אחד או רבים מתלמידיו, ולכן לא פסקינן כוותיה, אלא נעיין בבית יוסף קודם הוציא מפינו פסק דינא.¹⁶

12 דבר שמואל, ויניציאה תס"ב, סי' רנה, דף ע, ב.

13 הגהות אי"ש ג"ר על שולחן ערוך סי' תרה, כ"י קויפמן 106 (תצלומו ס' 2984). ובעניין הכפרות עיין להלן, עמ' תלג.

14 ר' שמשון מורפורגו, שו"ת שמש צדקה, ויניציאה תק"ג, חלק א, סי' כג, דף ל, ג.

15 ר' יצחק לוי וואלי, לחם הפנים, כ"י בודלי 749 (תצלומו ס' 20287), סי' תרד, א, דף 92א.

16 ר' יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, ערך שלחן ערוך, ברלין תרמ"ז, דף רט, ב.

לא אמר ר' יצחק לאמפרונטי דיי, עד שהביא עדות בשם רבותיו שיש בה משום החרפה וקללה: 'שמעתי מרבתי הפוסק בשלחן ערוך, אל יהי ברוך'. כמותו ר' שמשון מורפורגו שכתב: 'וכלל גדול בדינו מקדמונינו שלא לפסוק דין מתוך הש"ע'.¹⁷ ברם, אין ספק שכלל זה יתירים עליו היוצאים מן הכלל, ואף-על-פי ש' בית יוסף היה ספר הפסקים שליהודי איטליה, הם בזקקו תדיר גם לשולחן ערוך ופסקו על פיו. באותה התקופה קמו באיטליה כמה חכמים שהורו שלא כמרן ובכך רצו להידמות לרבני אשכנז. ר' ישעיה רומאנין מבני חבורתו שלרמח"ל יצא חוצץ והשחית את סכיניו כנגדם, וכתב:

ראיתי שערוריה, הבונים חרבות למו ויאמרו נבנה עיר ומגדל ונעשה לנו שם, כשם איזה מרבני אשכנז י"א [ישמרם אלהים], אשר להראות חריפותם, [ושכלם?] המתו-עבים, מבני גילם, את הישרה יעקשו וידברו סרה נגד פסקי רבינו הגדול, רבן של בני גולה [אשר] ערך שלחן לפני כל ישראל ... אשר אם יגזור ה' בחיים ותהיה לי שעת הכושר, אשלוף חרב קולמוס מתערה למען האמת לא תהא נעדרת וכבודו של רבינו ...¹⁸

על דרכו שלרמח"ל בעניין זה אתה מוצא בוויכוח שבין 'התלמיד' לרב. התלמיד שאל 'איזה סדר אקח ללימודי למען אצליח', והרב השיבו: 'אח"כ ילמוד הש"ע, ויראה כל דין שיש בו חילוק מדברי הרמב"ם, או נוסף עליהם, יבקש בב"י ויבין טעמו ונימוקו' (דרך חכמה בסופו). אמור מעתה שלעולם הלכה כשולחן ערוך שהוא מבוסס על משנה תורה. פעמים שמרן חולק עליו או מוסיף דברים משלו. אם יש את נפשך לדעת מהו הטעם לכך ומהו המקור לדברי מרן, צא ועיין בבית יוסף. ואכן גם ר' יצחק לאמפרונטי כותב שיש לעיין 'בבית יוסף קודם' הוצאת פסק דין, ואין בכך שלילה, אלא אדרבה איפכא: יסוד ההלכה בשולחן ערוך, לכן יש לעיין בו תחילה אבל אין לפסוק את הדין אלא עד שיתברר לך מקורו והסברות השונות בבית יוסף.

ויש מן הפוסקים שמיעטו בערכו שלשולחן ערוך ונתנוהו עניין למפתח. ראוי לעיין בו ולא כדי לפסוק את הדין אלא למצוא את מקורו בטור ובית יוסף. וכך כותב ר' יהושע פאלק, תלמידו שלמור"ם:

וראיתי שדעת הגאונים מהרי"ק ומור"ם היתה רצויה ... כי כוונתן היה שלא יפסקו מתוכם כי אם מי שלמד תחילה דברי בעל הטורים עם פירוש הב"י, וידע מתוכם מקום כל דין עם טעמו מהתלמוד ומגדולי המחברים. וכדי שלא יזיוו מזכרונם הדברים, חיברו הש"ע להיות עומד לפנייהם למזכרת.¹⁹

בדומה לכך כותב ר' אברהם יצחקי, הראשון לציון, בספרו זרע אברהם. וזה לשונו: על המורה ובא אין לו כי אם לעמוד על יסוד הדין ועיקרו, כפי משמעות התלמוד והפוס' אשר מפיהם אנו חיים. והשלחן ערוך הוא לזכרון ופתח טוב לעוברים ושבים.²⁰

17 ר' שמשון מורפורגו, שמש צדקה, יורה דעה סי' לג, דף פו, ב.

18 כ"י אוכספורד 2239, דף 2238. עיין מ' בניהו, כתביו של רבי ישעיה רומאנין מפאדובה, בריאילון, יד-טו (תשל"ז), עמ' 181—182, 212.

19 ספר מאירת עינים על חושן משפט, בהקדמה. וראה גם ר' מלאכי הכהן, יד מלאכי, ברלין תרי"ב, כללי שו"ע ורמ"א, דף קלד, ב; בועז כהן, קוגטרס התשובות, בודפשט תר"צ, עמ' 25—26.

20 חלק ב, קושטא תצ"ב, חושן משפט סי' ב, דף נז, ד.

כיוצא בזה כתב גם תלמידו ר' משה חאגי'ז :

וגם ילמוד בפסקי דינין כי הם בימינו כמו המשניות בימיהם. אבל לא יפסוק לעולם על פי הקיצורים, אפילו מהש"ע, אם לא על פי הבית יוסף הארוך. ומכ"ש שאין לסמוך על שאר קיצורים כמו שהוא ספר הרב בעל פני' חדשות והלקט שלי וכל כיוצא בהם, שכל אלו לא נעשו חלילה כדי להורות מהם כי אם להקל הטורח והמשא מאת בעלי ההוראה, שימצא מבוקשו על אותו מפתח קטן.²¹

מצאנו שהמסורת שהיתה בידי ר' שמואל אבוהב נדחית ונסתרת הן מדבריהם שלחכמי צפת והן מן העדויות המובאות בשמו ובשם ר' נתנאל טרבוט, שרק הסימנים הם מידי התלמידים. בא החיד"א ולא זו בלבד שקירקר את העדות, אלא ביטל כליל את המסקנה שאין להורות על-פי השולחן הערוך. הוא הסתער על האוחזים בדיעה זו, ואת ערך שלחן ערוך ב"שם הגדולים' פתח בלשון זה: 'שלחן ערוך יסדו מרן הקדוש להורות מתוכו אחר שעמד בשרש הדין בב"י'. ועל דברי ר' שמואל אבוהב יאמר :

מי יאמין לשמועתו, דנראה פשוט שמרן הקדוש לא יניח ספר שעשאו להורות לכל ישראל ביד תלמידיו אף שהיו גדולים, שיבא מכשול, וכ"ש שלא יחלק ההלכות לזה אחת ולזה אחת או כיוצא, דנפיק מיניה חורבא. ואם ח"ו הי' כן לא הי' כותב שהוא חיברו, דכל קהל עדתנו עליו יסמוכו, והוא לא ידע אלא תלמידיו. וח"ו למרן הקדוש שתצא תקלה מתחת ידו,²²

וכיוון שידע החיד"א שיבואו ויקשו עליו מן הסתירות המצויות בספר, הראה שאפשר לפרש את דברי מרן ויתברר שאין בהם סתירה.

אכן, מה לנו לכל הדיעות והשמועות הללו. ניפוק וניחזי מאי מרן דבר. תחילה בזמן חיבורו שלשולחן הערוך, שכבר ראינו שעסק בו משנת שט"ו ועד אדר שיי"ח. כלומר החל בחיבורו עשרים שנה לפני פטירתו, בהיותו דשן ורענן. בשנים שלפני כן ובשנים שלאחרי כן עסק מרן בחיבורו כסף משנה על הרמב"ם וכתב תשובות הרבה שאין בהן כל סימן שלזקנה אלא אדרבה כוח-נעורים. ובזה נדחו מקצת מעדויות מהרח"ו ומהריק"ש, שהם הודיעו שמרן הוא המחבר, אבל לעת שזכרנו נחלש.

בשער הדפוס הראשון כתוב: 'כדי שכל מבקש ה' ימצא מבוקשו בנקל, כל דין ודין על מתכונתו ... אשר לאורו ילכו בטח'. כלומר ינהג על-פי דין שולחן ערוך. אמת שנוסח זה אינו מידי מרן אלא ר' מנחם פורטו הכהן כתבו, אבל דבריו הולמים את דברי מרן בהקדמתו. ואלה דבריו : הוא אמר לעצמו

21 ר' משה חאגי'ז, משנת חכמים, ואנדזבק תצ"ג, סי' שסז, דף עט, א. ור' גם דבריו בסי' שמה, דף עה, ג : 'דנתי ק"ו בעצמי ממ"ש רבינו הגדול מוהר"י קארו ז"ל ה"ה על שולחן הערוך שלו, שאין להורות מתוכו רק אחר היות המורה רואה שורש הדין אשר הביאו בביתו ביתה יוסף'.

22 שם הגדולים, שם. וראה גם דברי ר' מלאכי הכהן, שם, דף קלד, ג. ולעניין דעתו זאת שלחיד"א וקבלת הוראות מרן בשולחן ערוך, ראה המשא והמתן שבין ר' יוסף חיים מבגדאד לר' חיים פאלאג'י מאיזמיר בס' רב ברכות לר' יוסף חיים, בגדאד תרכ"ח, עמ' קלב, א — קלג, ב והמקורות המובאים שם. ולא עמדתי על עניין זה כאן, לפי שבמאמר על ס' בית יוסף (לעיל, עמ' שט—שנ) כבר דברתי בו. אוסיף בזה על הנוהג במארוקו. ר' יעקב נ' צור כותב : 'כשיצא טבעו [של מרן] בעולם ונתפשטו חיבוריו ב"י וש"ע וקבלו אבותינו ורבותינו ז"ל ... דבריו וסברתו אפי' נגד אלף פוסקים. שוב אין לנו אלא סברתו'. (משפט וצדקה ביעקב, חלק ב, נא-אמון תרס"ג, סי' ה, דף ב, א).

טוב ללקוט שושני ספירי אמריו [שלספרו בית יוסף] בדרך קצרה, בלשון צח וכולל, יפה ונעים, למען תהיה תורת ה' תמימה שגורה בפי כל איש ישראל. כי כאשר ישאלו לת"ח דבר הלכה לא יגמגם בה ... בהיותו שגור בפיו ספר זה ... לחלקו לחלקים שלשים, ללמוד בו בכל יום חלק, ונמצא שבכל חדש הוא חוזר תלמודו ... זאת ועוד התלמידים הקטנים יהגו בו תמיד וישננו לשנונו על פה ותהיה גירסא דינקותא מסודרת בפיהם מקטנותם הלכה למעשה ...

כמה מגמות היו לו, איפוא, למרן בחיבור ספרו. הוא עשאו שווה לכל נפש, כתוב בלשון קצרה וברורה ומובנת לכל.²³ דבר זה יפה הוא גם לבעלי ההלכה, שבספר זה הובאה הכרעת הדין ואם הרב נדרש לשאלה ועליו להיזדרז ולהשיב, וכן אם אין זמנו פנוי לעיין בדבריהם שלבעלי ההלכה שקובצו ופורשו בבית יוסף, הרי יכול הוא להורות בפשטות על-פי ספר זה. הדבר יפה גם לנערים שישננו בעל-פה את ההלכות וידעו מעצמם כיצד לנהוג באורח חייהם. לשם זה הציע לחלק את הספר לשלושים חלקים, כדי שהמשנן יוכל לסיים את כל ארבעה חלקי השולחן הערוך בחודש אחד. ואכן, במהדורה השנייה שנדפסה בשנת שכ"ז, מתפארים המדפיסים בשער: 'חלקנו הספר לשלושים חלקים, כדי שהתלמידים ... יוכלו לקיים מצותו להשלים כל יום חלק אחד ממנו'. ברם, 'התלמידים הקטנים' כלום צריכים הם לדיני אישות ולדיני ממונות? אלא בוודאי 'קטנים' ביחס לתלמידי החכמים, והכוונה היא לבחורים שטרם הגיעו לשנות הוראה.

מגמה נוספת אתה מוצא בדברי המדפיסים שלשולחן ערוך 'בכרך קטן', שהדפיסוהו בצורה הזאת, 'למען ישאוהו בחיקם, להגות בו בכל עת ובכל מקום, כאשר יחוו או יסעו'. רוצה לומר שבעת שאין ספרים מצויים אצלם, או בעת שהם נוסעים ממקום למקום, ייעזרו בספר ועל-פיו יורו את ההלכה.

ושאלה היא, כלום כל אותם החכמים שהתאמצו להביא ראיה שאין לפסוק על-פי השולחן הערוך והכריזו כי לא חיברו מרן אלא לצורך נערים, לא ראו את דברי מרן אלה? דומה שמנוסח דבריהם, כגון 'התלמידים הקטנים יהגו בו', וכן להיות להם למוכרת, משמע שראו את דבריו ולא נזקקו אלא למה שיש בו משום סייעתא לדעתם.

אף אנו נוסיף משלנו. אותם שמן הסתירות באו לומר שמרן חיבר את השולחן הערוך לנערים ולעמי הארץ, מה ישיבו לשאלה: כלום לאלה רשאי המחבר להדפיס ספר בלתי מתוקן שגם מרובות בו הסתירות? אדרבה, תלמיד חכם דווקא יכול לעמוד עליהן.

לא עוד, אלא שדבר טבעי הוא לאדם גדול בשיעור קומתו שלמרן, שחיבר ספרים הרבה במשך שנותיו הארוכות והיה טרוד מן הבוקר ועד הלילה בישיבה ובעסקי הציבור. וכלום ספרי הרמב"ם לא יימצאו בהם סתירות? ²⁴ והוא הדין לספר ארבעה טורים עצמו.²⁵

23 לדעת ר' מלאכי הכהן מרן 'יסד ס' הקצר על סדר הרמב"ם בדברים שהרמב"ם מדבר בהם ועל סדר הטורים בדברים שהרמב"ם ז"ל אינו מדבר בהם'. יד מלאכי, שם, דף קלד, ג. וראה להלן דברי הרה"ו ליד הע' 3.

24 ראוי לציין שר' אריה ליב הכהן פופקא, בנו שלמחבר משנה ברורה מעיד כך על ספרו שלאביו 'בשביל שהכתבים לא יצאו תמיד מעט אחת, נמצא לפעמים סתירות שהרב המחבר לא עמד עליהם'. (קיצור תולדות החפץ חיים, בראש 'מכתבי הרב חפץ חיים זצ"ל', ווארשה תרפ"ו, עמ' 42-43. במהדורת ירושלים תש"ב נשמטו הדברים).

25 ראה תשובת מרן לר' אברהם טריוויש צרפתי משנת רצ"ה: 'וכן מצאתי מקצת מקומות הטור שדרכו לעשות כן, לא למה שמפרש במקום א' והלכה כדברי רש"י ובמקום אחר פוסק הלכה

על שום מה חיבר מרן את שולחן ערוך ולשם מי חיברו ?

וכנגד אלה שאמרו שהסימנים לא מידי מרן הם ויש שאינם הולמים את דעתו, מה יענו על כך, שהרי כמה מהדורות נדפסו בחיי מרן וכלום לא יכול היה למחות בתלמיד או במדפיס ולתבוע את תיקונו ?

הוצאת ספרים

שולחן ערוך לפני זקנים עם נערים בדרך קטן למען ישאווהו בחיקם להגות בו בכל עת ובכל מקום כאשר יחנו או יסעו

ספרו כה"ר יוסף קארווייזא כ"כ
אפרים קארו ז"ל

נדפס בעיון רב עם תוספת באור המנות

אבן העזר

במנות מסיר אלנוויזא בראגדין

הוצאת ספרים

פה ויניציא

שולחן ערוך לפני זקנים עם נערים, אבן העזר • ויניציאה של"ד

כבר נאמר שלא כל חכמי איטליה סברו שאין להורות על-פי השולחן הערוך. לא שנא בדור הראשון, שכבר העידו על כך גדולי החכמים באיטליה בדבריהם שבראש השולחן הערוך ובסופו, ולא שנא בדורות שלאחריהם, שכמה וכמה חכמים חיברו הגהות ופירושים על

דלא כוותיה קאי, אלא למה שכותב במקום אחר ענין אחר ואינו מבאר כל צורכו, וסומך על מה שאמר במקום אחר' (אבקת רוכל סי' יד, דף יא, א. וראה גם סי' יב, דף ט, ב). כיוצא בזה כתב ר' שמואל ן' וירגה בתשובה ששלח אל מרן. וזה לשונו: 'דרכו של הטור לפעמים לעשות כן, שכותב במקום א' דעת פוסק א' ובמקום אחר דעת פוסק אחר... (שם, סי' פח, דף נח, ג).

[שער]

השולחן הערוך. נראה שכשני דורות לאחר חיבורו, דווקא אחרי שרבו הפירושים על הספר ונתקשתה הכרעת הדין, היתה נסיגה כלשהי. על התפשטותו בדור הראשון אתה למד גם מכך ששולחן ערוך נדפס בחיי מרן בויניציאה כשבע פעמים תוך עשר שנים.²⁶ לאחר פטירתו לא נדפס שוב בויניציאה אלא בשנות של"ח, שנ"ג ושנ"ח ומכאן ואילך רבו המהדורות שנדפסו בקראקא. למן שנת ש"ל ועד שע"ט נדפסו שם שש פעמים, וכמובן משום שבהם נוספו הגהות הרמ"א.

השתלשלות הדברים היא, איפוא, כך: תחילה דובר בסימנים שתלמידי מרן כתבום. מכאן התגלגל הדבר על הספר כולו. הוא הדין לעניין הסתירות ושאיין לפסוק על-פי שולחן ערוך. יסודו שלדבר הוא, כפי שנמצא בדברי הרח"ו, שלא אמרו זאת אלא 'בזמן שדבריו סותרים זה את זה' ולא בכל גוונא. ודבר גדול השמיענו. ומכאן נתגלגל הדבר מן הפרט אל הכלל. ופליאה היא שאותם החכמים שהכירו את מרן ושתו מים מבארו, כלום יעלה על הדעת ששדו בו נרגא? אם כן, איפוא, על שום מה הפיצו את השמועה הזאת? אמת שמהריט"ץ חולק על מרן בכמה מקומות,²⁷ אבל בתשובותיו הוא מתיחס לשולחן ערוך כספרו שלמרן ונושא וגותן בדבריו. כמדומה לי שאמירתו שלמהריט"ץ, שמרן חיבר את שולחן ערוך לנערים ולעמי הארץ, אין בה משום ביקורת אלא אדרבא יש בה משום לימוד סניגוריה. כלומר ספר זה נתחבר בשל מי שאינו יכול להעמיק עיון בס' בית יוסף. משל רצה מהריט"ץ לומר לבעלי הלכה: מה כי תלינו על הסתירות? ספר זה לא נועד לפסוק דין על-פיו ולכו לעיין בבית יוסף. ואכן משנדרש מהריט"ץ 'לבאר אשר נמצא כתוב בספר הקצר לרב המוסמך האשל הגדול מהר"י קארו בהלכות גיטין', שנפלו בו 'ספקות הרבה', יצא חוצץ נגד 'א' קדוש מורה הוראות שפי' דברי הרב', שלא כאמיתם. וכך כתב מהריט"ץ:

ובאמת כמה רחוקים ורחוקים דברים הללו, ופי' זה רחוק בדברי הרב, שלא מצינו כלשון הזה בשום פוסק. ומהם גם דרכו של הרב לפרש ולא לסתום בשולחן ערוך בפני הכל. ולא זו הדרך לדבר בלעגי שפה ובלשון אחרת.²⁸

דעתו שלמהריט"ץ היא, איפוא, ששולחן ערוך הוא ספר פסקים, שהרי נכתב בלשון ברורה ופסוקה. בדבריו אין לפלפל ואין ליישב ספיקות בכל דרך, אלא יש לרדת לעומקם ולהוציא את ההלכה לאורה.

אמת, שמרן עצמו, בהקדמתו לס' כסף משנה, מביא את דברי הרא"ש, שכתב: 'כל המורים הוראות מתוך דברי הרב רבינו משה בר מימון ואינם בקיאים במשנה וגמרא לידע מהיכן

26 כותב אני כך משום שרשימתו של נ' בן-מנחם, הדפוסים הראשונים של ה'שולחן ערוך' (קובץ מרן הג"ל, עמ' קא-קכ) לוקה בחסר. בידי דפים מחלק חושן משפט 'בכרך קטן' שאינם ממהדורת של"ד ולא שנ"ח. ועוד יש בידי חלק יורה דעה בכרך קטן מדפוס בראגאדין, שמתחיל בדף שב, לומר לך שכל חלק בא זה אחרי מספרו שלוה. בשער נזכר מרן בברכת המתים. יש, איפוא להניח שנדפס בין השנים של"ו-של"ט. גם מס' 7 ברשימת בן-מנחם לא היה ולא נברא. השער הוא שלמהדורת שנ"ח והקולופון שלמהדורת של"ד הקטנה שבס' 6. לא זו בלבד, אלא שלפני סי' 9 יש לרשום מהדורת שאלוניקי שנ"ו, שידועים ממנה רק החלקים אורח חיים ויורה דעה.

27 כגון בס' כזו: 'וקשה לי על הרב ז"ל שהביא דברי הרא"ש ודברי בעל התרומות בס[ברה] אחת והן חלוקין זע"ו [זה על זה] כרחוק מורה ממערב' (דף קב, ד). ולהלן: 'וכבוד הרב במקומו מונח, אין הבגת לשו' הגמ' כן' (דף קג, א). וראה י"ש שפיגל, מבוא לשו"ת מהריט"ץ החדשות, כרך א, ירושלים תש"מ, עמ' 25). לעומת זאת בכמה מקומות יזכיר את מרן בכבוד גדול, כגון: 'כבר הורה זקן, גדול הדור שלפנינו' (סי' פג, דף קמח, א).

28 שו"ת רבינו יום טוב צהלון החדשות, חלק ב, סי' רלז, עמ' רס, ב.

הוציא דבריו, טועים להתיר האסור ולאסור את המותר, כי כל הקורא בו סבור שמבין בו ואיננו כן'. נכון הדבר שמרן על-פי רוב מעתיק את לשון הרמב"ם. ברם, אין ספק שהיא הגותנת, מרן בא למלא את החסרון שתלו במשנה תורה, בעריכת הלשון ובאותם השינויים שיש בין חיבורו למשנה תורה. הגע בעצמך, מרן שהביא את דברי הרא"ש דלעיל, הוא אשר אמר על ספרו שהוא נועד לבעלי הלכה וגם למי שאינם תלמידי חכמים. אם לא תאמר כך מה טעם היה לחבר את שולחן ערוך ? אכן, זיל לסיפיה דהקדמה ותמצא שכן הוא :

מרן חש או שמע השגות מעין אלו על שיטתו לפיכך אמר גם כלפיהם את דבריו אלה :
ואני אומר שטעם רבינו, שאילו היה רוצה ללכת בדרך המחברים שקדמותו מה יתרון היה לו להוסיף על דברי הרב רבי יצחק אלפס, שברוב המקומות פוסק כמותו, ולכך בא לחדש פסק הלכה בלשון צח וקצר כמו המשנה, ויכול כל חכם לב מהבאים אחריו לסמוך על ברירתו של רבינו. ואם ימצא איזה חכם גדול שלא ירצה לעמוד על ברירתו, עד שישקול גם הוא במאזני שכלו, מי מעכב על ידו מלעיין בספרי הגמרא והמחברים ... אם יהיה נחפז לפסוק יסמוך על דעת רבינו וגם כשלא יהיה נחפז ...
עיינ רואה שלא אמר מרן דברים אלה רק כדי להציל את הרמב"ם מהשגת הראב"ד, אלא גם להדוף דברי המערערים על שיטתו שלו מאותו הטעם עצמו. הוא לא חש לדבריהם ועשה את מעשהו ההיסטורי הגדול.

דומה שהסבר נוסף לכך יכולים אנו למצוא בדברי ר' יהודה אריה ממודינה. עם הארץ אחד אמר לו : 'עד שאחרי הדפסת ספר שולחן ערוך תחת אצילי זרועותי, אין אני צריך לשום אחד מכם הרבנים'.²⁹ שומע אתה בת-קול שבקעה מליבותם של מורי ההוראה, שמא עמי הארץ יפסקו לעצמם את הדין על-פי שולחן ערוך מבלי הבנה ולא יזדקקו לרבנים שבידם הכוח לכך. ואתה מוצא חשש זה מפורש גם בקצה אחר שלקהילה היהודית, בדברי ר' יהושע פאלק, שחי באותו הזמן, וכתב בהקדמה לספרו מאירת עינים, שלא הרי תקופתו שלמרן כהרי תקופת זמנו, שבזמנו

בכובד התלאה נמשך מהטובים רעה, שרבים חושבים נפשם כאלו הם מדור דיעה, ורוצים ללמוד תורה על רגל אחד ומצפצפים וכו', מתוך הש"ע. והן מחריבי עמינו, הפרו ברית אלקינו וגורמים רעה לנפשם ...

והטעם כי אף שהגיעו להוראה כל שפוסקים מתוך דברי הש"ע הסתום והחתום אינן מבינים גוף הדברים על בורים ... ק"ו כשבאים לדמות מילתא למילתא ...
הכלל שאין להורות על-פי שולחן ערוך הוא שגרם לבעלי ההוראה האשכנזים לחבר פירושים עליו. בחיבורים אלה אתה מוצא לא זו בלבד ציונים ומראה-מקומות, אלא גם יישוב הסתירות ופירושים רחבים לבירור ההלכה, ולא דווקא כסברת מרן. ודברים כגון אלה ששמענו מפי בעל הסמ"ע, משמיענו ר' יום טוב ליפמן הלר בהקדמה לס' 'מעדני יום טוב' : 'לא נתכוון [מרן] לעולם להורות מתוך ספרו ... רק מי שלמד ועיין בס' הטורים עם פירוש ב"י וילאה למצוא תכלית כל דין ודין, הלא ידעו ויבינו מתוך השו"ע. זאת היתה כוונתו הרצויה'.

כדברים האלה, על המורים הלכה מתוך שולחן ערוך, כתב גם מהרש"א : 'הרי הם אין יודעין טעם הענין של כל דבר, אם לא ידקדקו מתחילה בדבר מתוך התלמוד שהוא שמוש ת"ת,

29 ר' יהודה אריה ממודינה, ארי נהם, מהדורת ג"ש ליבאוויטש, ירושלים, תרפ"ט, עמ' נא.

וטעות נפל בהוראתם, והרי הם בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהם.³⁰ כיוצא בזה ידבר גם ר' יואל סירקיש בעל הב"ח בגנות המורים על-פי שולחן ערוך, ויאמר: 'הם המורים בתורה שלא כהלכה, כי לא ידעו שורש של הוראה מבטן מי יצאו הפסקים, ובודים טעמים מלבם וע"י כך מרבים מחלוקות בישראל'.³¹ ובחריפות יתירה, הגובלת בוילזול, יאמר ר' מאיר מלובלין: 'אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעל ש"ע, וק"ו לבנות יסוד באיזה הוראה על דקדוק סודות דבריהם כי... הם דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים, שכמה פעמים לא יצדק חבורם'.³²

אירע למרן בחיבור שולחן ערוך מה שאירע להם לספרי הפסקים שלפניו. לא עבר זמן רב מעת שהרמב"ם בירר ופסק את ההלכות, עד שרבו עליו מחברים ששקלו וטרו בדבריו, ביארום והשיגו עליהם והחזירונו אל מה שקדם להרמב"ם. משרבו ועצמו החיבורים והפיי-רשים על משנה תורה, וכן ספרי דינים והלכות, עמד ר' יוסף קארו (לאחר ארבע מאות שנה), וחיבר את השולחן הערוך.³³ לא יצאו אפילו שנים אחדות עד שגם לספרו קמו מפרשים והחזירו את הגלגל אחורנית. כבר הרמ"א התרעם על מרן (בהקדמתו ל'תורת החטאת'), ש'כל דבריו בש"ע כנתנו מפי משה מפי הגבורה, ויבואו התלמידים וישתו דבריו בלא מח-לוקת ובוזה יסתור כל מנהגי המדינות'. יצאו דבריו אלה מפיו ומיד ר' חיים ב"ר בצלאל, אחיו שלמהר"ל מפראג, מדד לו באותה מידה, בהקדמה לספרו ויכוח מים חיים:

כתב רק מנהגי מדינת פולין, ואין לבטל מנהגי אשכנז מפני מנהגיו, כמו שלא רצה בעצמו לבטל מנהגיו מפני מנהגי בני מזרח... ואומר כי תמיה נשגבה מאד מן הרב ו"ל מה שקבע עצמו לבדו לקבוע הלכה ולעשו' מנהגים חדשים בדיני איסור והיתר, ואפי' חכמי בני דורו לא צירף עמו...

זוהי תגובת שרשרת בספרות ההלכה עד שהיתה לחוק שאין מנוס ממנו. משקם פוסק נודע שרצונו להקל מעל החכמים את עול ריבוי העיון בספרים הרבה, יוצאים כנגדו כמה חכמים ומעמיסים על חיבורו עוד ספרים הרבה. ושמא יחיד הוא מקרהו שלמרן ומיוחד, שמחבר הקצר הוא מחבר הארוך וזה תלוי בזה ושניהם מופיעים בזמן אחד. תלמידי חכמים שאהבת העיון תלויה בהם שמים פניהם נוכח הארוך או יאחזו בזה וגם מזה לא יניחו את ידם. כמה פירושים מאלה נדפסו מסביב לשולחן הערוך. מצד אחד גרמו שיתפשט בקהילות ישראל ומצד שני הפקיעו ממרן את מגמתו לעשותו 'לקטנים ולגדולים'. הביאו לתוך ספריהם סברות ודיעות לרוב, עד ששולחן ערוך נעשה לנחלתם של תלמידי חכמים, ואתה מוצא בהם

30 חידושי אגדות, סוטה כב ע"א.

31 שו"ת בית חדש, סי' פ, פרנקפורט דמיין תמ"ז, דף נח, ג.

32 שו"ת מהר"ם מלובלין, סי' יא, מיץ תקכ"ט, דף ז, ב. כנגד זה כתב ר' שבתי כהן בעל שפתי כהן: 'וקיימו וקבלו חכמי הדור לשמור ולעשות ככל האמור במטבע הקצר שו"ע והגהת רמ"א, ולדעתי אין ספק כי הכל בכתב מיד ה' השכיל על ידם, רוח ה' נוססה בקרבם להיות לשונם מכוון להלכה בלי כונת הכותב. וחפץ ה' בידם הצליח' (קיצור תקפו כהן, דף לט סוף עמ' ג. והעירני על כך בטובו הגאון הרב שלמה זלמן אוירבך יצ"ו אחרי שקרא את מאמרי זה). ועל יחסם של חכמי אשכנז ופולין לשולחן ערוך, ראה י"א גרינוואלד, הרב ר' יוסף קארו וזמנו, ניו-יורק תשי"ד, עמ' 175—180.

33 ראה דברי המגיד בעניין זה: 'כל חכמי אורייתא מלפין עלך זכותא קמי קב"ה: הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, בגין דאת עסיק ומבאר מילהון', וכי מזמן רב אשי' לא הות הלכת'.... והרמב"ם הפליא לעשות... ומאז ועד השתא לא אתעורר חד ללקט מילי כולהו כמה דאתעוררת אתה' (חלק ב, דף ג, א).